

Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

ISSN: 1302-3543

Ekim/October 2022, 25 (50): 133-166

Tasavvuf Klasiklerinde Oruç

Fasting in Sûfi Classics

Veysi Cengiz

Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri,

veysi.cengiz@std.izu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-5775-2778

Makale Bilgisi/Article Information**Makale Türü/Article Types:** Araştırma/Research Article**Geliş Tarihi/Received:** 29 Mart/March 2022**Kabul Tarihi/Accepted:** 23 Nisan/April 2022**Yayın Tarihi/Published:** 01 Ekim/October 2022**Yayın Sezonu/Pub Date Season:** Ekim/October**Cilt/Volume:** 25**Sayı/Issue:** 50**Sayfa/Pages:** 133-166**Atıf/Cite as:** Cengiz, Veysi. "Tasavvuf Klasiklerinde Oruç [Fasting In Sûfi Classics]". Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi-Tasavvuf Scientific and Academic Research Journal 25/50 (Ekim 2022): 133-166.**İntihal/Plagiarism:** Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.**Yayıncı/Published by:** İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/İstanbul Sabahattin Zaim University.**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Veysi Cengiz).

Öz

Sûfiler, kalbi ma'siyetlerden alıkoyan en önemli ibadetin oruç olduğunu ifade ederler. Bu sebeple orucun hem maddî kalbe hem de manevî kalbe olan faydalarından bahsetmiş, kalp gözünün açılması için oruç sayesinde gıdâ ve şehvetlere set çekildiğini belirtmişlerdir. Sûfiler, varlıkta yokluğa alıştıran, nefsin âfetlerinden alıkoyan ve insanı kemâle götüren oruç ibadeti ile mâ'rifet ve keşif mahalli olan kalbin tasfiyesi üzerine yoğunlaşmış ve yegâne hedefin kalb-i selime ulaşmak olduğunu belirtmişlerdir. Oruçlu iken sâdece kalbe hâkim olup orucun rûhaniyetine ve âdâbına uygun davranmayı değil, oruç ibadetinden sonra da elde edilen mânevi kazancın sürdürülmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Oruç ibadetiyle, rızâ-yı ilâhîyi, nefsi tezkiye etmeyi, ahlâkı güzelleştirmeyi, sabrı ve takvâyı hedefleyen klasik eser müellifi sûfilerin, konu ilgili izâhatlarının ayrıntılarıyla incelenmesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu sebeple klasik eser müellifi olarak tasavvuf ilminde rusuh kesbetmiş, bâtinî ve zâhirî ilimlere vukûfiyetleri ve Ehl-i sünnet tasavvufunun oluşumunda önemli katkıları bulunan, Muhâsibî'nin, *er-Ri'âye li-ḥuḳûḳillâh*, Serrâc'ın, *el-Lüma'*, Kelâbâzî'nin, *Kitabü't-tearruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, Mekkî'nin, *Kütü'l-kulûb*, Hücvîrî'nin, *Keşfü'l-mahcûb*, Kuşeyrî'nin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Gazâlî'nin, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Sühreverdî'nin, *Avârifü'l-mâârif*, İbnü'l-Arabî'nin, *Füsûsu'l-hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserleri ile Mevlânâ'nın, *Divan-ı Kebir*'inde konumuz ile alakalı yer alan görüşler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oruç, İbadet, Nefis, Kalp, Takvâ

Fasting in Sûfi Classics

Abstract

The Sufis state that the most important worship that keeps the heart away from disobedience is fasting. For this reason, they talk about the benefits of fasting for both the material heart and the spiritual heart, and they state that thanks to fasting, food and lust are blocked to open the heart's eye. The Sufis focused on the purification of the heart which is the place of ingenuity and discovery through the worship of fasting which accustoms people to the absence of existence, prevents them from the calamities of the soul and leads to perfection, and state that the only goal is to reach the heart of peace.

In this study, the opinions related to our subject in Muhasibi's, *al-Riaya li Hukuk Allah*, Serraj's *al-Luma'*, Kalabazi's, *Kitabü't-tearruf li ehli'tasavvuf*. Makki's, *Kutu'l-kulub*. Hücuvrı's, *Keshf sl-mahcub*, Kushayri's *al-Risala al-Kushayriyya*, Ghazali's *Ihya Ulum al-Din*, Suhrawardi's, *Avarif al-Maarif*. İbn al-Arabi's, *Fusus al-Hikam* and *Futuhatu'l-Mekkiye*, and Mevlana's *Divan Kabir* have been examined, authors of each made important contributions to the formation of Ahl as-Sunnah Sufism.

Key Word: Fasting, Worship, Self, Heart, Taqwa

الصوم في كلاسيكيات التصوف

الملخص

ويقول الصوفيون أن الصوم هو أهم عبادة تبعد القلب عن الخزي. ولهذا تحدثوا عن فوائد الصيام للقلب المادي والقلب الروحي ، وذكروا أنه بفضل الصوم يسد الطعام والشهوة لفتح عين القلب. وقد ركز الصوفيون على تنقية القلب ، وهو مكان الإبداع والاكتشاف ، بعبادة الصيام ، مما يجعل الناس يتعودون على عدم الوجود ، ويتمتعهم من مصائب الروح ، ويؤدي إلى الكمال ، وذكروا أن الهدف الوحيد هو الوصول إلى قلب السلام. ويتكبرون أنه أثناء الصوم ، لا ينبغي للمرء أن يسيطر على القلب ويتصرف وفقاً لروح وآداب الصوم فحسب ، بل يحافظ أيضاً على المكاسب الروحية التي يتم الحصول عليها بعد الصيام

مع عبادة الصيام، الهدف من دراستنا هو فحص تفسيرات مؤلفي الأعمال الكلاسيكية للصوفية ، الذين يهدفون إلى الصيام، الرضا الإلهي ، وتنقية الروح ، وتجميل الأخلاق ، والصبر والتقوى ، وفي سبيل ذلك تمت دراسة الآراء المتعلقة بموضوع البحث، والواردة ضمن كتب الراسخين في علم التصوف والمتبحرين في علوم الظاهر والباطن من أهل السنة والجماعة، ككتاب الرعاية لحقوق الله للمحاسبي، واللمع للسراج، وكتاب التعرف لمذهب أهل التصوف للكلايادي، وقوت القلوب للمكي، وكشف المحجوب للهجويري، والرسالة للقشيري، وإحياء علوم الدين للإمام الغزالي، وعوارف المعارف للسهروردي، وفصوص الحكم والفتوحات الملكية لابن عربي، ديوان كبير فيها ما فيه والمتنوي لمولانا جلال الدين الرومي

الكلمات المفتاحية: الصوم، العبادة، النفس، القلب، التقوي

Giriş

Oruç, beden ve nefsin ihtiyaçlarını sınırlandırmak, nefsin alışkanlıklarını terk etmek ve arzu edilen şeylerin yokluğuna sabrederek nefse boyun eğdirmektir.¹ Oruç süresince kulun her türlü gıdadan ve şehvî zevklerden kendisini imsak etmesi bu amaca matuftur.² Bu nedenle sûfiler, oruç ibadetiyle, takvâyı, sabırlı olmayı, kalbi tasfiye, nefsi tezkiye etmeyi, ahlâkı güzelleştirmeyi ve Allah'ın rızâsını elde etmeyi amaçlar.³

Oruç ibadetinden asıl maksadın, kulun sadece aç ve susuz kalması değil, her türlü günahattan sakınmak olduğunu belirten Mekkî,⁴ tüm organlara oruç tutturmayı orucun en önemli amacı olarak görür. Bütün organlarına oruç tutturmayı başaramayan kimse, şeklen oruç tutsa da hakîkî mânada özünü yakalayamamış ve oruç ibadetinin manevî kazanımlarından ve hikmetlerinden uzaklaşmış olur.⁵

Klasik eser müellifi sûfilerin oruç ile ilgili yorumları göz önünde bulundurulduğunda, genellikle kalbi esas alarak yorum yaptıkları dikkate değerdir. Serrâc, oruç esnasında kalbi Allah'a ait kılmayı,⁶ Kelâbâzî, oruçlu iken yaratılmışların meşgalesinden kalbi alıkoymayı,⁷ Mekkî, oruç vaktinde kalpte Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermemeyi,⁸ Kuşeyrî, oruç anında kalbi her türlü dünyevî âfetten uzak tutmayı ve muhâfaza etmeyi,⁹ Sühreverdi ise, kalbin sürekli güzel düşüncelerle meşgul

¹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-ihyâ'it-Türâsü'l Arabî), c, IV, s, 2530; İdris Türk. *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*, (İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009), s, 19

² Mehmet Demirci. *İbadetlerin İç Anlamı, Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergi*, (Ankara, 2000) sy, 3, s, 20.

³ Türk, *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*, s, 19.

⁴ Ebû Talib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî Mekkî, *Kütü'l-kulüb*, I-III, thk. M. İbrahim, M. el-Rıdvânî, (Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs. 1422/2001), c, III, s, 1246-1247.

⁵ Mekkî, *Kütü'l-kulüb*, c, I, s, 218.

⁶ Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdülbâki Surur, (Kahire: Dâr Kütüb'ül Hadis, 1960), s, 303.

⁷ Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Buhârî, *Kitabü't tearruf li mezhebi ehli't tasavvuf*, 2. bs. haz. Arthur J. Arberry, (Kahire: Mektebetü Hanci. 1994), s, 58.

⁸ Mekkî, *Kütü'l-kulüb*, c, III, s, 1245.

⁹ Ebû'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I-IV, haz. Abdullatif Hasan A. Rahman, (Beyrut: Dâr Kütüb'ül İlmiyye. 1971), c, II, s, 87.

edilmesini öngörmektedir.¹⁰ Bu nedenle oruca rahatlıkla kalbin ibadeti denilebilir.

1. Muhâsibî'nin (ö. 243/857), er-Ri'âye li-hukûkillâh'ında Oruç

Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, nefsinı hesaba çekme hususundaki hassasiyeti dolayısıyla "Muhâsibî" diye tanınmıştır. Yetenekli bir mutasavvıf ve önemli bir râvî kabul edilen Muhâsibî'nin asıl öne çıkan yönü sūfiliğidir. Ondan sora yaşayan tasavvuf klasikleri müellifleri başta olmak üzere Gazâlî'nin de kendisinden etkilendiği bilinmektedir.¹¹ Muhâsibî, ibadetlerde maksadın Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarını terk etmek olduğunu belirtir. Farz ibadetler eda edildiği vakit Allah'ın iradesinin takvâ ve samimiyet ile hâkim kılınması gerektiğini söyleyen Muhâsibî, insanı hataya sürükleyebilecek en önemli menfi unsur olarak nefsi işaret etmekte ve kişinin sürekli nefs muhasebesi yapmasını elzem görmektedir.¹²

Muhâsibî "*er-Ri'âye li-hukûkillâh*" adlı eserinin bedenle yapılan riyâ bölümünde, kulun bedenlen eda ettiği ibadetlerde riyâkârlığa dikkat etmesi gerektiğini ifade etmiş ve insanların Allah korkusu taşıyor veya çok ibadet ediyor desinler diye eda edilen orucun fayda sağlamadığını belirtmiştir. Özellikle nâfile olarak tutulan oruç eğer kişinin sesinin kısılmasına, benzinin atmasına ve hâlden düşmesine sebep oluyorsa, bu hal onun çok oruç tuttuğuna dair bir alamet olması dolayısıyla riyâkârlığa girer demiştir. Hatta hâlden düşme ve benzin atmasını, üzüntü ve sıkıntıya te'vil eden Muhâsibî, bu hâlin Allah'ın kızgınlığını celp ettiğini, oruçlunun hâli, şekli ve duruşu itibarıyla hassas davranıp riyâkârlığa vesile olmayacak şekilde ibadete hassasiyet göstermesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Muhâsibî, oruçlunun yüzünde ve hâlinde değişikliklerin olduğunu, bu hâlin kişinin oruçlu olduğunu dışarıya yansıttığına sebep teşkil ettiğini işaret edip, riyâkârlığa sürüklemesin diye dikkat edilmesi gerektiğini ifâde etmektedir. Ayrıca Muhâsibî, İbn Mes'ud'un sahabelerin oruçlu hâllerinin dışarıya yansımaması için gayret

¹⁰ Şihâbüddin Sühreverdi, *Avârifü'l maârif*, I-II, thk. A. Halim Mahmud, Muhammed b. Şerif, (Kahire: Dâr el-maârif, 2000), c. II, s. 147.

¹¹ Zafer Erginli, "Muhâsibî", *DİA*, c. XXXI, s. 12-14.

¹² Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkillâh*, I-II, çev. A. Hakîm Yüce (İstanbul: Işık Yay. 2005), c. I, s. 52.

gösterdiklerini ve kafalarına yağ sürdüklerini bu nedenle onlara, “*Kafaları yağlanmış oruçlular*” dendiğini nakleder.¹³

Muhâsibî, şeytanın ve nefsin orucu terk etmenin daha faydalı olacağını, bu sebeple daha çok ibadet ve iyilik yapmaya vücûdun tâkat bulacağı hususunu telkin ettiğini, oruç tutmanın ise, güçte zaafiyete sebep olabileceği düşüncesi ile beraber kulun şeytanın fısıltısına kanmasını, oruç ibadeti ile ilgili olarak karşımıza çıkabilecek en önemli âfetlerden biri olarak zikreder.¹⁴ Ayrıca, Muhâsibî, insan oruç tuttuğu zaman nefsinin buna karşı çıktığını, bunun sebebinin ise şehvet ve yemek ile rahata eren nefsin rahatının kaybolması olduğunu ifâde eder. Dolayısıyla Muhâsibî, ibadetler ve hayırlı amellerin nefsin arzusuna göre terk edilemeyeceğini belirtir.¹⁵

İnsanın eda ettiği ibadetin kendisine ait bir mahâret neticesinde değil, Rabbimizin ikram ettiği bir nimet gibi görülmesi ve buna şükredilmesi gerektiğini ifâde eden Muhâsibî, şükürün eda edilmesi neticesinde bile, kişinin hakkıyla şükredemediği hassasiyetine sahip olması gerektiğine dair vurgu yapmaktadır.¹⁶

Muhâsibî, oruç tuttuğu vakit etrafındakilere kötü davranan ve sıkıntı çıkaran, oruçlu olmadığında ise hiçbir şey yapmayan kişilerin, ibadet edeyim derken farkında olmadan Allah’a isyan ettiklerini ifâde etmektedir.

Oruç dâhil, ibadetlerdeki asıl maksat, sadece Allah’ın rızâsını kazanmak ve ecri yalnızca Allah’tan beklemektir diyen Muhâsibî, “*Hakiki mânada oruç tutmak istiyorsan, amacın iftar etmek olmamalı*” ikâzından sonra, “*Ameller hâtimeleriyle değerlendirilir*”¹⁷ diyerek asıl niyetin Allah rızâsı ve günahlardan uzak durmak olduğunu ifâde etmektedir.¹⁸

2. Serrâc’ın (ö. 378/988), el-Lüma’ında Oruç

¹³ Muhâsibî, *er-Ri’âye*, C, I, S, 181.

¹⁴ Muhâsibî, *er-Ri’âye*, C, I, S, 120.

¹⁵ Muhâsibî, *er-Ri’âye*, C, II, S, 377.

¹⁶ Muhâsibî, *er-Ri’âye*, C, II, S, 377-378.

¹⁷ Muhâsibî, *er-Ri’âye*, C, I, S, 253.

¹⁸ Muhâsibî, *er-Ri’âye*, C, I, S, 247.

Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, Tasavvuf klasikleri içerisinde en eski ve sistematik kaynakların başında yer alan *el-Lüma'* adlı bilinen yegâne eserinde, oruç adabı ve sûfîlerin oruç ile ilgili tecrübelerine yer vermiştir.¹⁹

Serrâc, orucun önemli bir ibadet olduğunu ifâde etmiş ve oruç hariç bütün ibadetlerin zâhiren dışarıdan görülebileceğini, orucun ise diğer ibadetler gibi fiile ve harekete ihtiyaç duymadığını ve görünen bir ibadet olmadığını, bu yüzden Peygamberimizin kudsî hadiste, Allah'ın "*Oruç bana aittir, onun ecrini ben vereceğim*"²⁰ buyurduğunu ifâde etmiştir. İbadetler arasında Rabbimizin, yalnızca oruç için âdiyet bildirdiğini ifade eden Serrâc, "*Oruç bana aittir.*" cümlesinden maksadın, hiçbir şekilde gıdâ almaya ihtiyacı olmayan anlamına gelen es-Samed ism-i a'zamının yalnız kendisine ait olduğunu, ancak "*Kullarım, oruç sayesinde bu vasfımın nimetiyle şereflenir*" diye buyurduğuna işaret eder.²¹ "*Onun ecrini ben vereceğim*"²² cümlesinin anlamını ise Serrâc şöyle izâh eder; birçok ibadetin ecri için ifâde edilen, birden on misline, hatta yedi yüz misline kadar karşılık bulacak olan ibadetler içerisinde orucun belirtilmediğini, bu nedenle orucun sevabı sayılı ve mâlum olmamakla birlikte, hesap edilemeyecek derecede fazla olduğunu açıklar.²³

Serrâc'a göre oruç tutanlar "*Sâbirûn*" yani sabır ehlidir. İnsanların alışmış oldukları şeyleri terk etmeye meyletmesi nedeniyle oruç tutanların sabredenler olduğunu ve sınırsız ecri sahipleri olduklarına dikkat çeker. Serrâc, "*Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir*" ilâhî fermanına dikkat çeker ve nefsin her türlü arzu ve isteklerine karşı, orucun kişiye sabırlı olmaya sevk ettiğini ifâde etmektedir.²⁴

Oruç ibadetini hakîkî mânada yerine getirmek ve adabına riayet etmek için, için, rızkın Hakk'ın kefaletinde olduğunu vurgulayan Serrâc, nefsin her türlü isteğine karşı çıkmak, bütün âzaları haramdan koruyup şüpheli şeylerden uzak durmak gerektiğini belirtmiştir. Hakk'ın zikrine

¹⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, s, 216.

²⁰ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihü'l-Buhârî*. I-IX, (Beirut: Dâr İbn Kesir, 1423/2002), "Savm", 9 (No: 1904).

²¹ Serrâc, *el-Lüma'*, s, 216.

²² Buhârî, "Savm", 9 (No: 1904).

²³ Serrâc, *el-Lüma'*, s, 216.

²⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, s, 216-217.

devam edip kalbi Allah'a ait kılmak, oruç ibadetini eda ederken, kâmil mânada eda edememiş olma kaygısından dolayı ürpermek, orucu küçümsemek ve gerçek mânada orucu eda edebilmek için, Allah'tan yardım istemek gerektiğini ifâde eden Serrâc, bu hususları orucun âdâbı şeklinde ifâde eder.²⁵

Sûfilerden bazılarının Hakk'a kavuşuncaya kadar oruçlu olmaya gayret ettiklerini belirten Serrrâc, sûfilerin oruç ibadetine bu kadar ihtimam gösterme sebebinin "*Oruç kalkandır*"²⁶ hadîs-i olduğunu söyler. Serrrâc, ibadetler içerisinde günahlara kalkan olmanın sadece oruç ibadetine has kılındığını, şeytanın her hilesine, nefsin kötü alışkanlıklarına ve cehenneme karşı kalkan olduğunu izâh etmiştir.²⁷

Serrrâc, sûfilerin "*En faziletli oruç, kardeşim Davud'un orucudur, O, bir gün oruç tutar ve bir gün tutmazdı.*"²⁸ hadîsinden yola çıkarak sûfilerin tercihinin Hz. Davud orucu olduğunu ve bu orucun senenin kâmilin oruçlu geçirildiği Dehr orucundan bile daha zor olduğunu, çünkü nefis bir şeye alıştı mı onu sürdürmesi kolaylaşır, lâkin bir gün tutup bir gün bırakmanın, nefse sürekli oruç tutmaktan daha ağır geldiğini işaret eder.²⁹

Serrrâc, oruçlu iken azık derdine düşmeden, rızkının nereden geleceğini ne ile iftar açacağını bilmeyen kanaatkâr sûfî'nin hâlini, kendisine iftariye hazırlamış bekleyen oruçlunun hâlinden daha faziletli olduğunu ifâde etmiştir. Azık derdine düşmeyen sûfî'nin teslimiyet ve tevekkül açısından orucun âdâbını yerine getirdiğini ve faziletli bir oruç eda ettiğine işaret etmiştir. Ayrıca Serrrâc, oruç tutmayanların ortamındaki bir sûfî'nin kendisine iftar için ayrılan azığı iftara saklamaması gerektiğini, eğer iftara saklar ise bunun sebebinin hâl zafiyeti olduğuna işaret eder.³⁰ Ayrıca Serrrâc, Şiblî'nin bir sûfiye, "Sürekli oruç tutmayı gerektiren ebed orucundan zevk alır mısınız?" diye sorduğunda, sûfî, bunun nasıl olması gerektiğini öğrenmek isteyince,

²⁵ Serrrâc, *el-Lüma'*, s, 217.

²⁶ Buhârî, "Savm", 9 (No: 1904).

²⁷ Serrrâc, *el-Lüma'*, s, 218.

²⁸ Buhârî, "Teheccüd", 19 (No: 1131).

²⁹ Serrrâc, *el-Lüma'*, s, 218.

³⁰ Serrrâc, *el-Lüma'*, s, 220.

“Ömrünün geri kalanını bir gün sayar, onu da oruçlu geçirirsin.” Dediyini aktarır.³¹

3. Kelâbâzî'nin (ö. 380/990), et-Ta'arruf ve Bahru'l-fevâid'inde Oruç

Ebü Bekr Muhammed b. İshâk el-Buhârî el-Kelâbâzî,³² Gülâbâdî ve Tâcü'l İslâm nisbeleriyle de ma'ruf olup,³³ günümüze ulaşmış *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* ve *Bahru'l-fevâid* adlı iki eseri mevcuttur. “*et-Taarruf*” önemli tasavvuf klasiklerinden bir tanesidir. *Bahru'l-fevâid* ise, fikhî konulara değinilmeden, tasavvufî şerhler içeren hadis kitabı olarak bilinmektedir.³⁴

Bir sûfinin orucu, “*Hakkı görmek için, halkı görmekten uzaklaşmaktır,*” diye tanımladığını belirten Kelâbâzî, orucu, yaratılmışların meşgalesinden kalbi alıkoyup Allah'a ait kılmak ve Allah'tan başka hiçbir şey ile kalbi meşgul etmemek şeklinde izâh eder.³⁵

Orucun sevabını eksiltecek ameller ile meşguliyeti câiz görmeyen Kelâbâzî, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Meryem'in “*Ben, Rahman'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım*”³⁶ âyetini izâh ederken, orucun önemine binaen oruç ibadeti esnasında kişiyi meşgul edecek ve sevabından alıkoyacak hiçbir şeye müsâade edilmemesi gerektiğini de bu bağlamda değerlendirirken, orucu Allah ile beraber olma vesilesi açısından kıymeti bilinmesi gereken bir ibadet olarak görür.³⁷

Kelâbâzî, Rasulullah'ın “*Oruç kalkandır.*”³⁸ hadîsini, orucun Allah hariç, kulu her şeyden koruyan kalkan olduğunu, bu yüzden Rabbimizin oruç için âdiyet bildirdiğini “*Oruç benim içindir.*”³⁹ ecrini ben vereceğim ve karşılığı da benim buyurarak, Rabbimizin orucu kendisine has kıldığını

³¹ Serrâc, *el-Lüma'*, s, 218.

³² Süleyman Uludağ, “Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim”, *DİA*, c, XXV, s, 193.

³³ Zeliha Öteleş, *Kelâbâzî'nin Bahru'l-Fevâid/Me'âni'l Ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar*. Çanakkale Onsekiz Mart Üni., *İlâhiyat Fakültesi. Dergisi*. (2017) sy, 11, s, 60.

³⁴ Uludağ, “Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim”, *DİA*, c, XXV, s, 193.

³⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, s, 109-110.

³⁶ Meryem, 19/26.

³⁷ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s, 109.

³⁸ Buhârî, “Savm”, 30 (No: 1904).

³⁹ Buhârî, “Savm”, 30 (No: 1904).

ifâde etmiştir. Allah'ın oruç için âdiyet bildirip, karşılığını ben vereceğim buyurmasının izâhatını, bu ibâdete şeytanın hiçbir şekilde musallat olamayacağı hususu ile açıklar.⁴⁰ Kelâbâzî, Ebu Hasan b. Ebu Zer'in yukarıdaki hadîsi açıklarken, ma'rifetullah'a hiçbir şeyin eşit bir seviyede olmadığını, orucun karşılığının da ma'rifetullah olduğunu, eşi ve benzeri olmayan bir ibadet için en kıymetli ecrin ihsan edildiğini izâh etmektedir.⁴¹ Ayrıca Kelâbâzî, orucun kalkan olması ile ilgili oruçtaki koruyuculuk vasfına dikkat çekmiş, cehennem ateşi nasıl abdest âzâlarını yakmayacaksa, orucu eda edenleri de cehennemden yakmayacağını işaret etmiştir.⁴²

Ayrıca, Ebu Hasan Hemedâni'nin "*Oruç benim içindir*"⁴³ hadîsini şu şekilde yorumladığını ifâde eder, Allah'a ait olan orucu kimsenin bozmaya gücünün yetemeyeceğini, lâkin şeytanın fesada uğratmaya çalışması sebebiyle Allah'ın âdiyet bildirdiğini ve nefsin arzularına kalkan olduğuna işaret eder.⁴⁴

Zekâtın malı eksiltiği görünürde söz konusu olsa da gerçekte malı bereketlendirdiğini belirten Kelâbâzî, orucun yemek, içmek ve şehveti terk etmeyi gerektirdiği halde bedenın şehvet gücünü kırdığını, nefsin arzu ve isteklerini azaltıp ahlâki güzelliğe sebep olması dolayısıyla, orucu bedenın zekâtı diye işaret etmekte ve bu görüşünü,⁴⁵ "*Cesedin zekâtı oruçtur.*"⁴⁶ hadîsine dayandırmaktadır.

Kelâbâzî, "*Hiç kimse, midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Oysa insan midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe, üçte birini de teneffüse ayırmalıdır.*"⁴⁷ hadîsinin şerhinde mü'minin midesini üçte birinden fazla yemekle doldurmasının sünnete uygun olmadığı ve şerre sebep olacağını, kâfirin ise batnını doldurarak şerli hale

⁴⁰ Göktaş, *İlk Dönem Müellif Süflerden Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları*, (Uluslararası Ramazan Semp. 2012). S, 110.

⁴¹ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s, 110.

⁴² Göktaş, *İlk Dönem Müellif Süflerden Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları*, s, 112.

⁴³ Buhârî, "Savm", 9 (No: 1904).

⁴⁴ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s, 110.

⁴⁵ Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, c, 1, s, 322.

⁴⁶ İbn-i Ma'ce, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *es-Sünen*. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye. 2001). "Kitâbü's Sıyam", 44 (No: 1430).

⁴⁷ İbn-i Ma'ce, "Kitâbü'l-et'ime", 55 (No: 2720).

geldiğini, aşırı yemeğin ortaya çıkardığı şehvetin ve nefsin isteklerinin esiri olduğunu ve bu isteklerin asla bitmediğini izâh eder.⁴⁸

Kelâbâzî, kâfirin yedi şehvetiyle midasını doldurduğunu bu yedi şehvetin ilki, yemek yerken aldığımız tatların, ekşi, acı, tatlı gibi lezzetlere ait bağımlılıklar dolayısıyla fazla yemek yemeğe tabii olan şehvet. İkincisi, gözün şehveti, insanın aç olmamasına rağmen gözüyle gördüğünü yeme arzudur. Üçüncüsü, nefsin şehveti, en tehlikeli olarak nitelenen, hiç bıkmayan, midenin dolmasıyla ortaya çıkan cinsel arzu ve dürtülerdir. Dördüncüsü, ağzın şehveti, yemeğin lezzetli olmasından ötürü aşırı yemek isteği; beşincisi, burnun şehveti, yemeğin kokusunun kişinin iştahının kabarmasına sebep olması nedeniyle fazla yemektir. Altıncısı, kulağın şehveti, yemeğin lezzetli olduğunu duyup yemeğe aşırı yüklenmektir. Yedincisi ise sadece açlığı ortadan kaldıran miktardaki yemektir ki bu da mü'minin yemek yeme âdetidir.⁴⁹

Kelâbâzî, “Oruç tuttuğunuz vakit biri size söver ya da kavga etmeye kalkarsa, kötü söz söylemeyin ve kavga etmeyin, ben oruçluyum deyin”⁵⁰ hadîsini izâh ederken, orucun kulu her türlü sefahatten alıkoyan, kötü söz ve çirkin davranıştan uzaklaştıran yönüne dikkat çekmekte ve ahlâk güzelliğine sebep olduğuna vurgu yapmaktadır.⁵¹

Kelâbâzî’ye göre oruçlunun asıl sevinci, Rabbiyle karşılaştığı andaki sevincidir. Oruç cehennem ateşine ve dünyadaki günahlara kalkandır. Çünkü kişi sadece ve sadece Allah için yemesini içmesini terk etmiştir. Bu nedenle oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha değerlidir.

4. Mekki’nin (ö. 386/996), Kütü’l-kulûb’unda Oruç

“Kütü’l-kulûb” isimli eser, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekki’ye (ö. 386/996) âit olup en önemli tasavvuf klasiklerinden biridir.

⁴⁸ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, c, 1, s, 132.

⁴⁹ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, c, I, s, 131-132.; Bkz, Gökteş, *İlk Dönem Müellif Süfilerinden Kelâbâzî’nin Oruçla İlgili Yorumları*, s, 112.

⁵⁰ Buhârî, “Savm”, 30 (No: 1904).

⁵¹ Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, c, I, s, 322.

Gazâlî'nin kendisinden etkilendiği bilinen Mekkî'nin "*Kütü'l-kulûb*" dan günümüze ulaşan başka bir eseri tespit edilememiştir.⁵²

Oruçluyu sabır ehli, oruç ayı Ramazan'ı ise, sabır ayı diye niteleyen Mekkî,⁵³ "*Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyiniz.*"⁵⁴ âyetindeki sabırdan maksadın, oruç tutarak zühd hâli üzere Allah'tan yardım istemek olduğunu, bu nedenle oruç ibadetini eda edenin, zahid ve abid olduğunu belirtir.⁵⁵

Orucun kurbiyete vesile olduğuna inanmak ve sadece rızâ-yı ilâhîyi elde etmek için eda etmek gerektiğini ifâde eden Mekkî, orucu terk etmemeye niyet etmeninde farz olduğunu belirtir. Ayrıca, kişi oruç ibadetini eda ederken Allah'ı çokça zikretmeli ve kalbini dünyevî meşgalelerden arındırmalıdır diyen Mekkî, iradesi sağlam ve kendisine hâkim olanlar hariç, her ne kadar orucu bozacak duruma girmeyecek derecede de olsa, kişinin oruçlu iken eşini öpmesi veya tenine dokunması gibi davranışlardan uzak durmasının daha faziletli olduğunu belirtir.⁵⁶

Orucun faziletlerini ve sâlih insanların tuttuğu orucu altı organı muhâfaza etmekle mümkün olduğunu beyan eden Mekkî, bunları "*Göz, kulak, dil, kalp, el ve ayağı ıslâh*" diye ifâde eder. Gözü ıslâh, gözlere hâkim olmak, haram ve nehyedilmiş her manzaradan uzak tutmaktır. Kulağı ıslâh, hoş olmayan şeylerden, gıybetten ve yalan konuşanların sohbetinden alıkoymak ve çirkin sözlerden kulağı korumaktır. Dili ıslâh etmek; dilimizi faydasız ve mâlâyânî konuşmalardan uzak tutmak, sözün esiri olmaktansa dilimize sahip çıkmak ve dilin her türlü âfet ve belasından korunmak. Kalbi ıslâh; kalbi tamamen Allah'a ait kılmak ve kalpte Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermemek, Elleri ıslâh; ellerimizi haram olan her şeyden uzak tutmak ve türlü kötülöklere uzanmaktan alıkoymak. Ayakları ıslâh ise, hayırlı işler dışında uygun görülmeyen yerlere gitmekten ayaklarımızı menetmektir. Bu altı organı ıslâh etmeyi başaran kişi fazilet sahibi oruçluların tuttuğu orucu eda etmiş olur veya böyle bir kimse yakın iman sahiplerinden biridir diyen Mekkî, Tasavvûfî

⁵² Bilal Saklan. "*Ebü Tâlib el-Mekkî*" *DİA*, c, X, s, 239-240.

⁵³ İbn-i Ma'ce, "*Kitâbü's Sıyam*", 55 (No: 1430); Bkz, Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s, 1245.

⁵⁴ el-Bakara, 1/45.

⁵⁵ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, I, s, 218.

⁵⁶ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s, 1246.

açıdan orucu, ise “Peygamberimizin ve sâlihlerin tuttuğu oruç” diye tarif etmektedir.⁵⁷

Mekkî’ye göre, oruçlu iftarını helal rızık ile açıp, çok yememelidir. Oruçlu, oruç anını gaflet içinde değil, zikir, tahmid ve tesbih ederek oruç tuttuğunun idrakinde olmalı, gündüz fazla uyumamalı ve eda ettiği ibadetin farkında olmalı, susuzluğu ve açlığı hissetmelidir. Mekkî, kişi sadece midesi ve fercine oruç tutturursa, onun zâyi ettiği kazandığından daha fazla olduğunu o kimse oruç tutmuştur ancak diğer âzalarını muhâfaza etmediğinden işlemiş olduğu kusurlarla orucunun sevabını zâyi ettiğini ifâde etmiştir. Ayrıca Mekkî, oruç tutup Allah’ın emirlerini çiğneyerek orucunu zâyi eden kimsenin orucunu da bütün âzalarını sadece mesh ederek abdest alıp namaz kılan kimsenin durumuna benzetir. Bu sebeple abdestin gereğini bilmeden, böyle bir abdestle eda edilen namazın makbul olmadığını ifâde etmektedir.⁵⁸

Oruç günlerinde yiyecek ve içeceği azaltmayı ve iftar için acele edip sahurunu son vaktine kadar geciktirmeyi orucun faziletlerinden sayan Mekkî, oruçlunun varsa bir yaş hurma, yoksa kuru bir hurma ile veya su ile iftar etmeyi bereket kabul edip iftar edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Rasulullah’ın (s.a.v) namaz kılmadan önce, mevcut olan ne varsa, su, süt veya hurma ile iftar ettiğini izâh etmiştir.⁵⁹

Mekkî, “Nice oruç tutanlar vardır ki; tuttıkları oruçtan ellerinde kalan açlık ve susuzluktur.”⁶⁰ hadisini, haramlara karşı âzalarını korumayan, gıybet edip insanların etini yemek suretiyle ecirlerini zâyi edenlerin durumu ile izâh eder. Bu sebeple, orucun ecrinin zâyi edilmemesi gerektiğini ifâde eden Mekkî, yalan, gıybet ve meşru olmayan ameller ile meşgul olunmadıkça orucun sahibine her türlü kötülüğe karşı kalkan olduğunu belirtmiştir. Gıybet eden kimsenin, orucunu yırtmış olduğunu, orucunu tevbe ve istiğfar ile tamir etmesi gerektiğini izâh eden Mekkî,⁶¹ “Beş şey orucu bozar, sevabını yok eder. Yalan, gıybet, koğuculuk, yalan yere

⁵⁷ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s, 1245.

⁵⁸ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s, 1246.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. El Eş'as es-Sicistânî, *Sünen ebi Dâvud*, I-III, thk. Muhammed Abdulaziz el Halidi, (Beyrut: Dâr Kütübü'l İlmiyye, 1996). “Savm”, 22 (No: 2357).

⁶⁰ Heysemî. *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbâü'l-fevâid*. I-XX, terc, Hasan Yıldız, vd. (İstanbul: Ocak Yayınları, 2015) Hadis No: 5012, c, V, s, 356.

⁶¹ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s, 1246-1247.

*yemin ve şehvetle harama bakış.*⁶² Hadisini delil olarak gösterir ve oruçtan asıl maksadın, kulun sadece aç ve susuz kalması değil, her türlü günahahtan sakınmak olduğunu beyan eder.⁶³

Mekkî'ye göre, oruçlu, orucu uykuya tutturmamalı, oruç anını ibadet aşkıyla, namaz, zikir, tevbe, istiğfar ve sabır ile geçirmek suretiyle oruç tuttuğunun farkında olmalı, açlık ve susuzluğu yüreğinde hissetmelidir. Oruçlu, iftardan önce yemek derdine düşmemeli, kendisine nasip olan şeye az dahi olsa razı olmalı, az olana razı olup Allah'a şükretmelidir.⁶⁴

*"Sabredenlerin ecirleri hesap edilmeyecek kadar fazla verilecektir."*⁶⁵ ayetindeki sabredenlerin oruç tutanlar olduğunu beyan eden Mekkî, "Sabır" kelimesinin orucun isimlerinden biri olduğunu belirtmiş ve nasıl ki bir insan oruç tuttuğu vakit kul ile Allah arasındaki sır olan bir ibadeti eda ediyor ise, Allah'ın da orucun ecrini bir sır gibi başkalarından gizlediğini ifâde etmiştir.⁶⁶

Oruç tutmak, her türlü alışkanlık ve nefsin isteklerinin dizginlenmesi açısından önemli olmakla birlikte, oruçta en önemli hassasiyetin nefsin zaafa uğratılması, isteklerinin azaltılması ve nefisle mücâhade içerisinde olmaktır. Oruç tutanın, tevbe etmiş gibi olduğunu belirten Mekkî, orucu sabırla özdeş kabul etmiş ve tevbenin en önemli vasfının sabır olduğunu ifâde etmiştir.⁶⁷

5. Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072), Risâlesi ve Letâifü'l-işârât'ında Oruç

Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî 'ye göre oruç, Savm-i zâhir ve Savm-i bâtın olmak üzere ikiye ayrılır. Savm-i zâhir, niyet ettikten sonra orucu bozan şeylerden uzak durmak, Savm-i

⁶² Deylemi, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevs el-Ahbâr*, I-V, I. bs. thk. Fevvez, Ahmed ve M. Mu'tasimbillâh el-Bağdadi (Beyrut: Dâr Kütübü'l Arâbi. 1987), c, 2, s, 312, (No: 2801).

⁶³ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s,1247.

⁶⁴ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s,1246.

⁶⁵ ez-Zümer, 29/10.

⁶⁶ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, III, s, 1246-1247.

⁶⁷ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c, I, s, 218.

bâtın ise, kalbi her türlü dünyevî âfetten uzak tutmak ve bütün âzaları muhâfaza etmektir.⁶⁸

Oruç ayının, cehennemden azade ve cennete vasıl olmak için önemli bir vesile olduğunu belirten Kuşeyrî,⁶⁹ "...sizden kim bu meşhur Ay'a (Ramazan'a) şahitlik ederse, oruç tutsun."⁷⁰ ayetini izâh ederken, Ramazan'a erişen kişinin, ya Allah için veya Allah ile oruç tuttuğunu belirtir. Bu ayın Rabbini müşahede edenin, Allah ile oruç tuttuğunu, Allah için orucunu edenin de elbette vaat edilen ecrini alacağını lâkin Allah ile oruç tutanın ise eda ettiği orucun, ona Allah'a kurbiyeti vâcip kıldığını belirtir. Oruç ibadetinde asıl olanın, bütün âzaların Allah'ın emrine boyun eğdirmek olduğunu açıklayan Kuşeyrî'nin,⁷¹ izâhatları göz önünde bulundurulduğunda orucun riyâzet ve mücâhade içerdiği ortaya çıkar.

Orucu, nefis ve kalb ile tutulan oruç olarak tasnif eden Kuşeyrî, nefisle oruç tutmayı, imsak ile iftar arasındaki müddet içinde eda edilen ibadet olarak tarif etmiş ve nefisine oruç tutturanlara "*Selsebîl ve Zencebîl*" şarabı ikram edileceğini belirtmiştir. Kalb ile oruç tutmayı ise, insanlardan uzaklaşarak Allah ile baş başa kalmak ve kalbi Allah'tan gayri hiçbir şey ile meşgul etmemek diye tanımlar. Kalben oruç tutanlara ise "*Rızâ nimeti ile Muhabbet Şarabının*" ikram edileceğini belirtir.⁷² Ayrıca Kuşeyrî, risâlesinde Muzaffer el-Kirmisî'nin orucu, rûhun, aklın ve nefsin orucu diye tasnif ettiğini belirtir. Kirmisî'ye göre, rûhun orucu, ihtiraslı olmamak; aklın orucu, hevâ ve hevese aykırı hareket etmek, nefsin orucu ise, yeme içme ve haramlara karşı perhizkâr olmaktır.⁷³ el-Kirmisî'ye ait bu tasnif aynı zamanda Sülemî'nin "*Tabakatü's Süfîyye*" adlı eserinde de yer almaktadır.⁷⁴

⁶⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, c, II, s, 87.

⁶⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, c, II, s, 89.

⁷⁰ el-Bakara, 1/185.

⁷¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, c, II, s, 87.

⁷² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, c, II, s, 88.

⁷³ Ebü'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî *er-Risâletü'l Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud, M. b. Şerif, (Kahire: Dârü'l Şa'b. 1989) s, 112.

⁷⁴ Sülemî, Ebü A. Rahman, *Tabakatü's-Süfîyye*, thk. Nureddin Şeribe, (Kahire: Mektebetü'l Hanci, 1986) s, 396

6. Hücûrî'nin (ö. 465/1072), Keşfü'l-mahcûb'unda Oruç

Ali b. Osman b. Ebu Ali Cüllâbî el Hücûrî, şeriat ile hakîkatin derinliklerini ve tasavvufun mahiyetini ehl-i sünnet akîdesi çerçevesinde âyet ve hadis-i şerifler ışığında târif etmeye gayret etmiş önemli sûfilerdendir. Tasavvuf klasikleri arasında önemli bir yeri olan “*Keşfü'l-mahcûb*” onun en meşhur eseridir.⁷⁵

Hücûrî, orucun hakîkatini, kişinin her türlü kötülüğe karşı kendisini tutması mânasında “*İmsâk*” olarak tarif eder. Kötülüğe davet eden nefsin şerrinden ve şehvî isteklerden kurtulmanın yolu, kişinin nefsini zapt etmesi ve kötülüklere karşı kendisini uzak tutması olduğunu belirtir. Hücûrî, oruçlunun gerçek mânada oruçlu olabilmesi için, bütün âzaların Hakk'ın emrine muhalefet etmekten alıkonması gerektiğini ifâde etmiştir.⁷⁶

Orucu, kalbin, gözün, kulağın, dilin, ellerin ve ayakların kontrol altına alındığı ibadet olarak tarif eden Hücûrî, oruç ibadetinin riyâzet olduğunu belirtmiş ve riyâzetin gereği olarak bütün organların, Allah'ın emrine boyun eğdirilmesi gerektiğini ifâde etmiştir.⁷⁷

Hücûrî, beş duyu olarak bilinen göz, kulak, dil, burun ve derinin insan aklının başkumandanları olduğunu belirtir.⁷⁸ Derimizin hissetme vasfı sayesinde tüm vücutta kendisini hissettirdiğini, görme, işitme, tatma ve koklama vasıtasıyla da aklın, rûhun ve nefsin etkilenip ona göre hâl aldığı ifâde eden Hücûrî, hakîki mânada orucun, aklın başkumandanlarını Hakk'ın emrine boyun eğdirmek veya hapsetmek ile mümkün olduğunu söylemiş ve sûfilerin Allah'ın dışındaki her şeyden uzaklaşmayı oruç telakki ettiklerini belirtmiştir.⁷⁹

Nefsin ve şehvî duyguların oruç veya açlıkla terbiye edilmesi gerektiğini ileri süren Hücûrî, Rasulullah'a dayandırdığı bir rivayette, “Aç

⁷⁵ Uludağ, “*Keşfü'l-mahcûb*”, *DİA*, c, XVIII, s, 458.

⁷⁶ Hücûrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî. *Keşfü'l mahcûb*, I-II, thk. Es'ad Abdülhadi Kandil, (Kahire: el Mecisi'l Â'la li's-Sekâfe. 2007) c, II, s, 565.

⁷⁷ Adanır, Sultan, *İlk Dönem Sûfilerin'de Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*, İstanbul Üni, Sosyal Bilimler Ens, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yüksek. Lisans Tezi, 2016), s, 69

⁷⁸ Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb*, c, II, s, 565.

⁷⁹ Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb*, c, II, s, 566.

bir mideye sahip olanın, Allah katında yetmiş gâfil âbid'ten daha sevimli olduğunu" belirtmiştir. Hücuvî'ye göre nefis ne kadar yayılma alanına sahip olursa, kötü arzulara karşı olan eğilimi de o kadar artar. Kişi kendisini gıdâdan uzak tutarsa, akli o nisbette güçlenir, nefsin ve şehvetin gücü zayıflar.⁸⁰

Kulların cennete ancak, Allah'ın rahmeti sayesinde girebileceğini, cennetteki mertebelerin ise ibadetler ile elde edilebileceğini belirten Hücuvî, cennette ebedi kalmanın karşılığının ise oruç ibadeti ile mümkün olabileceğini söylemiş ve bu hususu "Oruç bana aittir, ecrimi ancak ben veririm."⁸¹ Kudsî hadîsiyle izâh etmiştir.⁸²

7. Gazâlî'nin (ö. 505/1111), İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn ve el-Münkız mine'd-đalâl'ında Oruç

Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî, Hücetü'l-İslâm nisbesi almış alim ve sûfidir.⁸³ Gazâlî, orucu avâm'ın orucu, havâs'ın orucu ve havâsü'l havâs'ın orucu şeklinde üç dereceye ayırır. Avâmın orucu, sadece mide ve şehvete tutturulan oruçtur. Havasın orucu, avâm'ın orucuyla birlikte bütün âzalara tutturulan oruçtur. Havasü'l-havasın orucu ise, avâm'ın ve havass'ın orucuna hassasiyetle riayet etmekle birlikte, Allah'tan başka hiçbir şeyin kalbe dâhil edilmediği oruçtur. Bu oruç türünde iftarda ne yenileceği veya Allah'tan başka bir şeyin hatırdan geçirilmesi bile orucu bozar. Havassü'l havass'ın orucu, Peygamberlerin Sıddıkların ve Erbab-ı kulûbün orucudur.⁸⁴ Gazâlî'nin oruç ile ilgili bu tasnifi, Mekki'nin (ö. 386 /996) "Kütü'l-kulûb" adlı eserinde de yer almaktadır.⁸⁵

Allah'ı hatırlamaktan alıkoyan ve meşgul eden her şeyden uzak durmayı sâlihlerin orucu diye tarif eden Gazâlî, her organın kendi özelliğine göre birtakım hazlara sahip olduğunu belirtmiş ve gerçek orucun bütün organlara oruç tutturmak olduğunu ifâde etmiştir.⁸⁶

⁸⁰ Hücuvî, *Keşfu'l-mahcûb*, c, II, s, 569-570.

⁸¹ Buhârî, "Savm", 9 (No: 1904).

⁸² Hücuvî, *Keşfu'l-mahcûb*, c, II, s, 564

⁸³ Mustafa Çağrı, "Gazâlî" *DİA*, c, XIII, s, 530.

⁸⁴ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c, I, s, 659.

⁸⁵ Mekki, *Kütü'l-kulûb*, c, I, s, 222.

⁸⁶ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c, I, s, 661.

Oruçlu iken sadece yemek, içmek ve cimadan uzak durup Allah'ın emirlerine aykırı davranmayı, Mekki'nin yapmış olduğu gibi, “*Abdest alırken elleri yıkamak farz iken, sadece mesh etmek ile yetinip namaz kılanın yanılması*” örneğiyle tarif eder.⁸⁷

Nefsin, şehvetin, gözün, dilin, ağzın, kulağın, elin ve ayağın orucunu tarif eden Gazâlî, nefsi şeytanın aleti olarak tarif eder. Nefsin arzu ve isteklerini ortadan kaldıran ibadet diye tarif ettiği orucun, gafilane bir şekilde eda edilmesi durumunda bile kişiye fayda sağladığını belirten Gazâlî,⁸⁸ oruç dâhil tüm ibadetlerden maksadın, “*Nefsi, Allah'ın varlığında yok etmek*” olduğunu izâh eder.⁸⁹

Gazâlî'ye göre insanı hayvanlardan ayıran en önemli unsur, insanın akıl sahibi olması ve aklı sayesinde her türlü şehvetin şerrinden kendisini koruyabilmesidir. Orucun şehveti dizginleyen ve insanın mânen yükselmesine sebep olan yönünün, orucun en önemli etkisi olduğunu ifâde eden Gazâlî'ye göre, şehvî duyguların esiri olmak, hayvanlardan daha aşağı seviyede olmaktır.⁹⁰

Gazâlî, dilin âfetlerinden sakınmanın en önemli yolu Kur'ân-ı Kerîm, zikir ve tesbih ile dili meşgul etmek olduğunu belirtmiş ve bu husususun dile oruç tutturmak olduğunu beyan etmiştir. Oruç tutarak Allah'a yaklaşmanın ve kulların şerrinden sâlim olmanın ancak dili islâh etmek ile mümkün olabileceğini belirten sûfîlerin, dile oruç tutturma gayretinde oldukları bilinmektedir.⁹¹

Gazâlî, Allah'ı anmaktan alıkoyan ve kalbi meşgul eden her bakıştan gözü uzak tutmakla ancak sâlihlerin eda ettiği orucu tutmanın mümkün olabileceğini belirtmiş, kalbin her kötülükten tasfiyesi ve nefis terbiyesi için “*İblîsin zehirli oklarından bir ok*”⁹² olan kötü bakıştan gözleri uzak tutmak gerektiğini ifâde etmiştir.⁹³

⁸⁷ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 667.; Bkz, Mekki, *Kütü'l-kulûb*, c. I, s. 222.

⁸⁸ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 437.

⁸⁹ Gazâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, s. 64.

⁹⁰ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 666.

⁹¹ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 660.

⁹² Hâkim en-Nişâbüri, *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, nşr. Ebu Abdurrahman b. Hadi, (Kahire: Dar'ul-Harameyn, 1997) c. IV, No: 4956, s. 456.

⁹³ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 660.

Gazâlî, kulağa fısıldandığında bazı sözlerin duyguları veya şehveti harekete geçirmesinin muhtemel olduğunu, bu nedenle hem kulağın hem de fısıldanan her türlü sözün ve dilin şerrinden korunmak için kulaklara oruç tutturmanın önemine vurgu yapar. Gazâlî, konuşulması haram olan her şeyin, dinlenmesi de haramdır. İlkesinden hareketle, kulağın orucundan maksadın, dinen dinlenilmesi uygun görülmeyen her şeyden kulakları alıkoymak ve faydalı işlere kulakları vesile kılmak olduğunu açıklar.⁹⁴

Fuzulî konuşmayı, münakaşa etmeyi, yapmacık konuşmayı, sövmeyi ve çirkin sözler sarf etmeyi, alay etmeyi, sırları yaymayı, yalan konuşma ve yalan yere yemin etmeyi, gıybet, koğuculuk, iftira, dedikodu ve ikiyüzlülük yapmayı, dilin âfeti olarak izâh eden Gazâlî, “*Susan tehlikeden kurtulmuştur*”⁹⁵ hadîsini göz önünde bulundurarak orucun kula sağladığı en büyük faydalarından bir tanesinin de yukarıda zikredilen menhiyattan dili terbiye etme ve kontrol edebilme fırsatı olduğunu söylemiştir.

Gazâlî, ellerin orucunu, dinen uygun görülmeyen her şeyden elleri menetmek ve hayırlı işlerde isti'mal etmek olarak izâh etmiştir. Ayakların orucu, ise, her türlü kötülükten ve haram yerlere gitmekten ayakları uzak tutmak ve hayırlı menzillere vasıta kılmaktır.⁹⁶

Gazâlî, orucun zâhiri amellerini öğrenmeyi öğütlemiş, mühim olanın ise, en çok ihmal edilen kalbî vasıfları öğrenmek olduğunu izâh etmiştir.⁹⁷ Orucu, kulun Rabbi ile arasındaki sır olarak tarif eden Gazâlî, sabırlı olmayı gerektirdiğini, ecrinin sınırsız olduğunu ve bu nedenle Allah'ın “*Oruç benim içindir*”⁹⁸ buyurduğunu ifâde etmiştir.⁹⁹ Ayrıca Gazâlî, oruçtan asıl maksadın takvâ olduğunu belirtmiş, bunun hâsıl olması için de haramları azaltıp helâlleri artırmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

⁹⁴ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 662.

⁹⁵ Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed. *El-Câmiü's Sahih*, I-VI, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî. 1998). “Kıyâme”, 50 (No: 2500).

⁹⁶ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 663.

⁹⁷ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 660.

⁹⁸ Buhârî, “Savm”, 9 (No: 1904).

⁹⁹ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 647.

¹⁰⁰ Gazâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 663.

8. Sühreverdî'nin (ö. 632/1234), Avârifü'l-maârif'inde Oruç

Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî, sünnî tasavvuf anlayışının önemli isimlerindedir. Müfessir, muhaddis ve kendi adıyla müsemma olan Sühreverdîye tarikatının şeyhidir. Tasavvuf klasikleri arasında önemli bir yeri olan “Avârifü'l-maârif” onun en önemli eseridir.¹⁰¹

Sühreverdîye göre, Tevbe, 112. Âyet'te yer alan “*es-Sâihun*” kelimesinden maksat, el Mekkî'nin de ifâde ettiği gibi oruç tutanlardır. Bu bağlamda oruçluların Allah'a açlık ve susuzlukları ile seyahat edip ulaşmaya çalıştıklarını ifâde eden Sühreverdî, “*Sabredenlere ecirleri, hesap edilemeyecek kadar fazla verilir.*”¹⁰² ayetindeki “*Sabredenlerin*” oruç tutanlar olduğunu ve sabır kelimesinin orucun isimlerinden biri olduğunu tarif etmiştir.¹⁰³ Ayrıca Sühreverdî, orucu sabrın yarısı olarak tarif etmiş ve Hadîs-i kudsîde, “*Oruç benim içindir, onun ecrini ben vereceğim.*”¹⁰⁴ buyurularak, Allah'ın orucu kendisine izafe etmiş olduğunu, bu yüzden sadece günahlara kefarete olabilecek sıradan bir ibadet olmadığını belirtmiştir. Bunun sebebinin ise, es-Samed ism-i â'zâminin tecellisi olan samedâniyetin olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

Sühreverdî, Yahya b. Muaz'ın, “*Bir kişi aşırı yemek yemeye müptelâ olursa, melekler ona rahmet olsun diye, acıdığından ağlar*” dediğini nakleder. Çünkü aşırı yemek şehvet ateşiyle yanmaya ve şeytanın oyuncağı olmaya sebep olmuştur. Kişinin boğazını tutması ve nefesine hâkim olması neticesinde, şehvetin, nefsin ve şeytanın şerrinden kendisini koruduğunu ifâde eden Sühreverdî, mideyi doldurup, kişinin boğazını şehvetlere açmasını ise, şehvî duyguların uyanmasına ve şeytanın fırsat bulmasına sebep olabileceğini tarif etmiştir.

Sühreverdî, oruç esnasında, gıdâdan ve cimâdan uzak durulduğu gibi, âzaların da her türlü menhiyattan uzak tutulması ve kalbin sürekli güzel düşüncelerle meşgul edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Dili, yalan, kötü söz ve boş laftan; gözleri harama ve yanlış yerlere bakmaktan,

¹⁰¹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Sühreverdî, Şehâbeddin, DİA*, c. XXXVIII, s. 40.

¹⁰² ez-Zümer, 39/10.

¹⁰³ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, c. II, s. 141; Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, c. I, s. 218.

¹⁰⁴ Buhârî, “Savm”, 9 (No: 1904).

¹⁰⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, c. II, s. 141.

kulakları, gıybet, dedikodu ve abes şeyleri dinlemekten alıkoymak gerektiğini belirten Sühreverdî, hadîs-i şerife göre, yalanın, gıybetin ve başkasını çekiştirmenin orucu bozacağını belirtmiştir.¹⁰⁶

Hz. Mûsâ'nın kırk gün boyunca hiçbir şey yemeden tuttuğu oruç neticesinde Allah ile konuşmaya hazır hale geldiğini izâh eden Sühreverdî, boş mideyle kırk günlük sürede, ihlâs ve samimiyetle nefsini kontrol edip Rabbine yönelen kimseye İlm-i ledün kapılarının açıldığını belirtmektedir.¹⁰⁷

Oruçlu olan bir kişinin, oruçlu olmadığı vakitlerden daha az yemek yemesi gerektiğinin altını çizen Sühreverdî, oruçlunun helal olmayan azıkla orucunu açmasını, âdâb dışı tutum olarak değerlendirmiştir. Zâhiren ve bâtınen bütün organların günahlardan uzak tutulmasını orucun âdâbı diye zikreden Sühreverdî, nefsi aşırı yemekten alıkoymayı ve rızık hususunda kaygılanmamayı da orucun adabı olarak izâh etmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca Sühreverdî, topluluk içerisinde iken müsâade alınmadan nâfile oruç tutulmaması gerektiğini belirtmiş ve bu hususu da sûfilerin önem verdiği oruç âdâbı diye tarif etmiştir.¹⁰⁹

Hadîs-i şerifte beyan edildiği gibi, Hz. Dâvûd'un tuttuğu orucun, en faziletli oruç olduğunu,¹¹⁰ belirten es-Sühreverdî, bir gün sabra, bir gün de şükre vesile olduğu için genellikle sûfilerin bu orucu tercih ettiklerini söylemiştir.¹¹¹

9. İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240), el-Futûhâtü'l-mekkiyye ve Fusûsü'l-hikem'inde Oruç

Tasavvuf ilminde zirve olarak kabul edilen Muhyiddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tai el-Hatemi künyesi ile ma'ruf İbnü'l-Arabî, kendisinden sonra gelen sûfilerin düşüncelerine tesir etmiş ve ufuklarını açmış en büyük sûfilerdendir.¹¹²

¹⁰⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, c, II, s, 147.

¹⁰⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, c, II, s, 37.

¹⁰⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, c, II, s, 149.

¹⁰⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, c, II, s, 150.

¹¹⁰ Buhârî, "Teheccüd", 7 (No: 1131).

¹¹¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, c, II, s, 144.

¹¹² Süleyman Uludağ, *İbnü'l-Arabî*, (Ankara: T.D.V Yayınları, 2015) s, 19.

İbnü'l-Arabî, oruç dâhil bütün ibadetleri bu dünyada mevcudiyetin amacı olarak işaret ederken, bu hususu “*Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım*”¹¹³ ilâhî fermanı ile açıklar. İbnü'l-Arabî, insanın yeryüzüne ibadet için gönderildiğini ve hayatın gerçek anlamının bu olduğunu izâh ederken, ibadetleri sadece fikhî boyutu ile değil zâhir-bâtın ve şekil-hakikat boyutuyla ele almakta, ilâhî esmâ ve hakikatler çerçevesinde derûnî mânalarıyla birlikte yorumlamaktadır.¹¹⁴

İbnü'l-Arabî, “اعلم، ايدك الله ان الصوم هو الامساك والرفعة” “*Allah seni desteklesin (kardeşim). Bil ki, oruç imsak (tutmak) ve rifat (yükselmek)tir.*” diyerek tembihte bulunmuş ve orucu, ameli terk, Rabbimizin razı olmadığı her şeyden kulun kendisini tutması ve manen yükselmesi diye izâh etmiştir. Ayrıca, Şair İmru'l Kays'a ait bir şiirde “*İze sâme'n-nehâru*” yani “*Gün yükseldiği zaman*” mısrasındaki savm kelimesinin, “*yükselmek*” anlamında kullanıldığını göz önünde bulunduran İbnü'l-Arabî, orucu “*En yüksesk*” ibadet olarak nitelemiş, dolayısıyla “*Savm*” kelimesi ile müsemma olduğunu ifâde etmiştir.¹¹⁵

İbnü'l-Arabî, orucu tarif ederken ekseriyetle ilgili âyet ve hadislerden yola çıkar ve oruç dâhil bütün ibadetleri genellikle Allah'ın sıfatları ve esmâları ile irtibatlandırıp izâh etmeye çalışır. İbnü'l-Arabî, kulun oruç tuttuğu vakit Allah'ın “*es-Samed*” ism-i â'zâmın tecelliyâtına erdiğini ve bunun sürekli değil geçici olduğunu ve bu konuda sürekliliğin Allah'a ait olduğunu ifâde etmektedir.

İbnü'l-Arabî, kulun oruç sayesinde Allah'ın tenzihiyet (her kötü sıfattan uzak olmak) ve samedâniyet (hiçbir şeye muhtaç olmamak) sıfatları ile ahlaklandığını, oruç sayesinde kulun yemeyi, içmeyi ve şehvetleri terk edip meleklerin vasfına haiz maneviyata sahip olduğunu izâh etmiştir.¹¹⁶

Esmâü'l- hüsnâ'dan olan “*Samed*” ism-i â'zâmın “*Ramazan*” ile aynı anlama geldiğini işaret eden İbnü'l-Arabî, “*Ramazan, Allah'ın isimlerinden*

¹¹³ ez-Zâriyat, 51/56.

¹¹⁴ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbnü'l-Arabî ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*, 3. bs. (İstanbul: İnsan Yayınları. 2015). s, 276.

¹¹⁵ İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, I-IX, thk. Ahmet Şemseddin. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye. 1999), c, II, s, 328-329.

¹¹⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, c, II, s, 329.

biridir, Ramazan demeyiniz” uyarısında bulunmuştur.¹¹⁷ Ayrıca Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de Ramazan kelimesini tek başına değil *“Ramazan Ayı”*¹¹⁸ diye zikrettiğini ifâde etmiştir.

İbnü’l-Arabî, Rabbimizin orucu kendisine has kıldığını, oruçlunun misilsiz ve kulu kemâle erdiren bir ibadeti eda ettiğini, böylece *“Misilsiz olmak”* özelliğini kazandığını belirterek misli olmayanın hakîkatte kâmil olduğunu beyan etmiş ve Rabbimizi *“Kendisi gibi bir şey olmayan”* orucu da ibadetler arasında *“Benzeri olmayan”* diye tarif etmiştir.¹¹⁹

Bütün ibadetlerin Allah’a ait olduğu gerçeğini hatırlatan İbnü’l-Arabî, Rabbimizin oruç hariç hiçbir ibadet için aidiyet bildirmediğini, kul ile Allah arasında sır ve aracısız eda edilen orucun ecrinin de herhangi bir aracı olmadan Allah’tan olduğunu ifâde eder.¹²⁰

Cennet’te yalnızca oruç tutanların gireceği kapı olan Reyyan’ın, oruca has olduğunu belirten İbnü’l-Arabî’ye göre, bu açıdan bakıldığında oruç, kula kemâl sıfatını kazandırır, benzeri yoktur ve ecri mükemmeldir. İbnü’l-Arabî, oruç tutan kişilere Allah’ın bazı yasaklar getirdiğini, yasağın ise olumsuz bir amel olduğunu, bir şey yapmamak, menetmek ve fiili terk anlamına geldiğini bu yönüyle de orucun ibadet olarak eşinin ve benzerinin bulunmadığını ifâde eder.¹²¹

*“Oruç bana aittir, ecrini ancak ben veririm”*¹²² hadisine dayanarak Rabbimizin orucu, kendisine izafe ettiğini, kullarının kendisine yakınlaşması için kurbiyet vesilesi kıldığını ifâde eden İbnü’l-Arabî, orucu ibadetler içerisinde kulu en fazla kemâle erdiren, nefsi her türlü zevk ile şehvetten uzak tutan, kalben ve rûhen yükselten ibadet olarak tarif etmiştir.

İbnü’l-Arabî, Allah’ın oruç tutanlara koyduğu yasaklardan bir tanesinin de oruçlu iken kavgaya etmek isteyene *“Ben oruçluyum”* demek suretiyle, kavgacı tutum ve davranıştan uzak duran ve ben dinimin

¹¹⁷ İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, c, II, s, 332.

¹¹⁸ el-Bakara, 1/185.

¹¹⁹ İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, c, II, s, 329.

¹²⁰ İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, c, II, s, 361.

¹²¹ İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, c, II, s, 330-331.

¹²² Buhârî, “Savm”, 9 (No: 1904).; el-Afifi, *İbnü’l-Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim*, s, 459.

umuruna uyarım diyen kişinin davranışından yola çıkarak, orucun bir anlamda fiili terk anlamına geldiğini işaret etmektedir.¹²³

İbnü'l-Arabî, “*Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir,*”¹²⁴ hadisinde, oruçlunun ağız kokusunun, “*Allah katında miskten daha güzel kabul görmüş olması*” meleklerin ve insanın kötü kokulardan rahatsız olmalarına rağmen Allah indinde oruçlunun ağız kokusundan duyulacak bir rahatsızlığın bulunmadığını ve “*Misk'ten daha güzel*” olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Arabî, Allah katındaki kokuların koklayarak hissettiğimiz kokulara benzemediğini, bize kötü koku olarak beliren bir kokunun Allah katında miskten daha güzel olmasının hem oruçluya uhrevî bir ikram hem de “*Misilsiz olmak*” özelliğiyle de Hakk'ın kullarına bir lütfu ve ikramı olduğunu beyan eder.¹²⁵

“*Oruç kalkandır*”¹²⁶ her türlü kötülüğe perdedir. Allah'ın orucu farz kılarak günahlara kalkan eylediğini, kullarını hem bu dünyanın kötülüklerinden hem de cehennemden koruyacak ibadetin oruç olduğunu, bu nedenle orucu kendinizi koruyacak bir kalkan yapınız diyen İbnü'l-Arabî, Orucu kulu ma'siyetlerden alıkoyan en önemli ibadet olarak görmektedir. Gerçek Allah dostlarının savm-i dâim üzere olduklarını, onlar iftar etseler bile kalplerinin Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığını ve savm-i hakikî'nin bu olduğunu işaret eder.¹²⁷

Oruç ayının gecelerinin önemli olduğunu ve ibadetle geçirilmesi gerektiğinin altını çizen İbnü'l-Arabî, ilâhî tecellilere mazhar olmanın, sadece oruçlu iken, imsaktan iftara kadar geçen süreyi değil, geceyi de kapsadığını, Kur'ân-ı Kerîm'de gece gündüz ayırımı yapılmadan, Ramazan ayının kâmilen zikredildiğini işaret ederek, oruç tutulan günün gecesini de ibadetle geçirmeyi teşvik etmiştir.¹²⁸

¹²³ İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, c, II, s, 329.

¹²⁴ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en Nisaburî. *Sahih-i Müslim*. I-V, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, (Beyrut: Dâr Kütübü'l İlmiyye, 1991). “Siyâm”, 30 (No: 165).

¹²⁵ İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, c, II, s, 333.

¹²⁶ Buhârî, “Savm”, 9 (No: 1904).; el-Afifi, *İbnü'l-Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim*, s, 459.

¹²⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, c, II, s, 332.

¹²⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-mekkiyye*, c, II, s, 333.

Ramazan ayının ilk gecesinden itibaren “*Cennet’in kapıları açılır, cehennem’in kapıları kapanır ve şeytanlar zincirlere vurulur*”¹²⁹ hadis-i şerifi ile ilgili İbnü’l-Arabî yaptığı yorumda, cennetin kelime anlamının örtmek olduğunu, Ramazan’ın duhûlü ile oruçlunun sadece Allah’ın bildiği örtülü ve gizli bir davranışa girdiğini belirtmiş ve orucun kul ile Allah arasındaki sır olduğunu izâh etmiştir.¹³⁰

İbnü’l-Arabî, cehennem kapılarının kapanmasının işaret ettiği derûnî mânânın nefis ateşinin kapılarının kapanması anlamına geldiği kanaatindedir. Şeytanların zincirlere vurulmasını ise, Allah’a kurbiyete ve kâmil mânada oruç tutmaya mâni olabilecek olan her türlü kötülüğe karşı müteyakkız olmak ve aynı zamanda kan mecralarımızda dolaşan şeytanın yollarını tıkamak olarak yorumlar.¹³¹

İbnü’l-Arabî, orucun kemâl’e daha yakın olduğunu izâh ederken,¹³² namaz esnasında, namazı ifsat edecek her türlü fiil ve tasarruftan kişinin kendisini alıkoymak zorunda olduğunu, konuşma, dolaşma ve alışveriş gibi namaza aykırı hareketlerde bulunmanın mümkün olmadığını, çünkü namazın bozulacağını ifâde etmiştir. Kalbin ibadeti olan orucun edası esnasında ise, kul alışveriş yapar, konuşur ve muayyen çerçevede hayatını idame ettirir. Bu yönüyle hayatın akışı içerisinde kişinin ibadetini eda ettiğini belirten İbnü’l-Arabî, orucun bu yönüyle, rûh akıl ve kalbin ıslâhı noktasında çok önemli olduğunu söylemiş, hayatın akışı içerisinde kulun oruç ibadetini eda ettiğini vurgulamıştır.¹³³

10. Mevlânâ’nın (ö. 672/1273), *Dîvân-ı Kebîr’inde Oruç*

Büyük mutasavvıf, âlim, mütefekkir Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, ibadetlerin zâhiri ve bâtını açıdan hassasiyetle eda edilmesini istemiş ve içi boşaltılmış ibâdet anlayışından uzak durulmasını tavsiye etmiştir. İbadetlerin şekil ve ehemmiyetinden koparılmadan derûnî yönleri ve

¹²⁹ Buhârî, “Savm”, 5 (No: 1900)

¹³⁰ İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, c, II, s, 332; Bkz, M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *DİA*, c, VII, s, 374.

¹³¹ İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, c, II, s, 332.

¹³² İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-mekkiyye*, c, II, s, 330-331.

¹³³ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Fusûsü’l-hikem*, I-IV, trc. A. Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahrallı, Selçuk Eraydın, (İstanbul: Marmara İlähiyat Fakültesi Yayınları, 2005), c, 4, s, 375.

mâna bütünlüğü içerisinde eda edilmesi için büyük çaba gösteren Mevlânâ, eserlerinde defalarca bu husus ile ilgili uyarılarda bulunmuştur.¹³⁴

Oruç kadar hiçbir ibadetin gönlü aydınlatmadığını ifade eden Mevlânâ, orucun bedenî arzu ve ihtiyaçları kör ederek kalb gözünün açılmasına vesile olması dolayısıyla şaşılacak bir ibadet olduğunu belirtmiştir.¹³⁵

Mevlânâ'ya göre oruç, rûhun gıdâsı,¹³⁶ Kur'ân-ı Kerîm'in sırrı,¹³⁷ İslâm direğinin en büyüğüdür.¹³⁸ Aynı zamanda, insanların nefisleriyle yaptıkları savaşta, kalp gözünün açılması için ağzı gıdâ ve şehvete kapayan, varlıkta iken yokluğa alıştıran ve insanı kemâl'e götüren en önemli ibadettir.¹³⁹

Orucu, kıymeti bilinmesi ganimet olarak gören Mevlânâ, *Oruç bir ganimettir, / hadin oruç tutun, / oruç can şarabıdır, / can, orucu içer.* tasviriyle oruç ibadetini teşvik etmiş, orucun, insanın ihtiyaç duyduğu içecek kadar değerli olduğunu ve oruç sayesinde kişinin, rûhen ihtiyaç duyduğu manevî gıdâyı elde ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁰

Mevlânâ, *Oruç tut, / iftar et, / nimetleri bol bayram da var, / ölümsüz bir yaşayış da var sana.*¹⁴¹ diyerek makbul bir orucun Allah indindeki karşılığına vurgu yapmıştır. Mevlânâ, Ramazan'a, Kadir gecesine ve bayram'a erişmiş olmanın sevincini, Hz. Âdem'in Havvâ'sına ve Hz. Yâkub'un Yûsuf'una kavuşma sevincine benzetmiş, hasret ve iştiyakla oruç ayını beklediğini ifade etmiştir.¹⁴²

¹³⁴ Ali Akpınar. *Mevlânânın İbadet Anlayışı/Mevlânâ'nın İbadeti Mâna ve Şekil Bütünlüğü İçerisinde Ele Alması*, Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu. (Ekim, 2007), s, 13.

¹³⁵ Mevlânâ, Celâleddin er-Rûmi, *Dîvan-ı Kebîr*, I-VII, haz. Abdülbaki Gölpinarlı, (Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 1992), c, VII, s, 635.

¹³⁶ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VII, s, 636.

¹³⁷ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, IV, s, 253.

¹³⁸ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VII, s, 635.

¹³⁹ Cumbur, *Mevlânâ ve Oruç Ayı*, (I. Milletler Arası Mevlânâ Kongresi, Konya: 1987), s, 132; Demirci, *İbadetlerin İç Anlamı*, sy, 3, s, 23.

¹⁴⁰ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VI, s, 241.

¹⁴¹ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VI, s, 616.

¹⁴² Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, III, s, 89.

Oruç ayını kastederek; “*Bu ayda dualar kabul olur*” diyen Mevlânâ, “*Oruçlunun nidâsının, gökyüzünü deldiğini, oruç kuyusunda sabreden kişinin, Yusuf gibi aşk Mısırına sahip olduğunu*” belirtirken, orucun kişiye kazandıracağı ecrin umulamayacak kadar fazla olduğunu ve kuyuda olsa bile oruçlunun Allah’ın himayesi altında olduğunu belirtmektedir.¹⁴³

Mekkî gibi oruç ayını sabır ayı olarak niteleyen Mevlânâ, *Sabır, güzel bir buluttur / ondan hikmet yağar / çünkü bu sabır ayında, Kur’an indi gökten.* diyerek oruç ayının zahmete değil, rahmete vesile olduğunu, “*Ümitsizliğe düşme; oruç zahmetinden, sonra bayram günü, gelir çatar.*” şeklinde, her hâlükârda orucun biteceğini ve neticesinin mutluluk ve sevinç olduğunu haber vermektedir.¹⁴⁴

Mevlânâ, orucu İbnü’l-Arabî’nin belirttiği şekilde fiili terk ve ibadetler içerisinde kemâle en yakın ibadet olarak görür.¹⁴⁵ Mevlânâ’ya göre oruç esnasında hassasiyetle dikkat edilmesi gereken en önemli husus, “*Söz kapısını örtmek ve oruç kapısını açmaktır.*”¹⁴⁶

Mevlânâ, “*Oruçla kaf dağına çıkan bir serçe bile, zümrüdüanka kesilir cancağazım*”¹⁴⁷ diyerek, orucun kişiye kattığı mânevî kuvveti tasvir etmiş ve “*Orucun kabul oldu mu pehlivansın*”¹⁴⁸ demiştir. Ayrıca, şeytanın bütün hilelerini, atılan oklara benzeten Mevlânâ, bütün okların oruç kalkanına çarpıp kırıldığını belirterek, hadisi şerifte buyurulduğu gibi orucun kötülöklere karşı kalkan olma vasfına dikkat çekmiştir.¹⁴⁹

Orucun vereceği zayıflık, / beti-benzi sarartır, / baş döndürür amma, / bu çeşit zayıflık, bu çeşit sararış yüzünden de insanlar, / yed-i beyzâ’yı elde ederler. Beyitinde Mevlânâ, orucun meşakkatli bir ibâdet olduğunu ve bunun neticesinde hâsil olacak olan sevabın Allah’ın Hz. Mûsâ’ya ikram ettiği, elin beyazlaşması mucizesi gibi şaşırtıcı ve umulmayacak derecede olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Ayrıca Mevlânâ, oruç ayında cehennem kapılarının

¹⁴³ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VI, s, 285.

¹⁴⁴ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, IV, s, 336; Mekki, *Kütü’l-kulûb*, c, I, s, 218.

¹⁴⁵ Cumbur, *Mevlânâ ve Oruç Ayı*, s, 140.

¹⁴⁶ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, II, s, 183.

¹⁴⁷ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, II, s, 14.

¹⁴⁸ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, IV, s, 303.

¹⁴⁹ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, II, s, 183.

¹⁵⁰ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, II, s, 14.

kapatılması ve cennet kapılarının açılmasının neticesinde “*Oruçlunun Allah’a konuk olduğunu ve gökyüzü yemeğine lâyık olduğunu*” belirtir.¹⁵¹

Oruç sayesinde ağzın kapandığını ve gönül gözünün açıldığını ifâde eden Mevlânâ, oruç ibadetini, söz kapısının kapandığı, gönül kapısının açıldığı ibadet olarak zikretmiş ve manevî sarhoşluğa vesile olduğunu belirtmiştir.¹⁵²

Mevlânâ, orucu Hz. Süleyman’a saltanatı sağlayan yüzüğe benzetmiştir. “*Onu elinden çıkarma, çıkardın mı saltanatın ve ordun elinden gider*” diyerek, orucun önemi ve koruyuculuk vasfına dikkat çekmiştir.¹⁵³

“*Karnın boş olsun, ney gibi feryad etmen mühim değil*” diyen Mevlânâ, mide dolu olduğunda şeytanın kalbe girmek için fırsat bulduğunu ifâde etmiş ve “*Kâbe’nin yerine put geçer oturur*” diyerek tokluktaki tehlikeye işaret etmiştir.¹⁵⁴

“*Mi’raç etmek sevdasındaysan, şunu bil ki oruç, senin önüne getirilmiş bir Arap atıdır*” diyen Mevlânâ,¹⁵⁵ Oruçlunun gülüşü, oruçsuzun secdedeki hâliinden yeğdir; çünkü oruç, onu Rahmân’ın sofrasına oturtacaktır.¹⁵⁶

Oruç tutanın kapısında güzel huyların hizmetçi gibi durduğunu belirten Mevlânâ,¹⁵⁷ orucun insana kazandırdıklarını ifâde etmek için, orucun insana can ve gönül bağışladığını vurgular. Eğer şaşmak istiyorsan oruca şaş, çünkü gönül gözünün açılması için bedenî bütün ihtiyaçlarını orucun kör ettiğini belirten Mevlânâ, orucun kişiyi sağlıklı kıldığını ifâde eder. Nefsi, hem orucun hem de namazın düşmanı olarak gören Mevlânâ, nefsi yok eden orucun gerçek oruç olduğunu açıklamış ve oruçlunun helallerden bile imtina ettiğini, bu nedenle haramlardan uzaklaşmanın oruç sayesinde kolaylaştığını vurgulamıştır.¹⁵⁸

¹⁵¹ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VI, s, 368.

¹⁵² Cumbur, *Mevlânâ ve Oruç Ayı*, s, 132-133.

¹⁵³ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, III, s, 258.

¹⁵⁴ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, III, s, 258.

¹⁵⁵ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VII, s, 635.

¹⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, VII, s, 636.

¹⁵⁷ Mevlânâ, *Dîvan-ı Kebîr*, c, II, s, 258.

¹⁵⁸ Cumbur, *Mevlânâ ve Oruç Ayı*, s, 138-137.

Sonuç

Orucun fikhî şartları yerine getirmenin ötesinde, derûnî mânalar ihtiva ettiği gerçeğini yaşayarak ve tedvin ettikleri eserleriyle pekiştirmiş olan klasik eser sahibi sûfilere Peygamberimizin ve sahâbelerin tuttuğu orucun çizgisini yakalama gayretinde olduklarını belirtmek onlara karşı vefa borcumuz olduğu kanaatindeyiz. Sûfilere göre, oruç ibadetinin Allah'ın razı olacağı şekilde yerine getirilmesi, nefsi ıslâh etmenin yanında, takvânın, ihlas'ın ve güçlü bir imanın göstergesidir. İnsan, oruç vesilesi ile iradesini kuvvetlendirip kötülüklerden sakınır, menhiyattan uzak durarak kalbini, aklını, rûhunu ve nefsini terbiye eder. Böylece senenin on bir ayı mubah olanları terk ederek nefis tezkiyesi yapar ve zaman içinde ahlâk güzelliğine erişir.

Sûfilere orucu imsâk olarak nitelemesi ve Allah hariç her şeyden uzaklaşmayı oruç telakki etmiş olmaları önemli tecrübelerin sonucudur. Az yemek yemeği (Killet-i Taâm), az uyumayı (Killet-i Menâm) ve az konuşmayı (Killet-i Kelâm) hassasiyetle tatbik eden sûfiler nefsin askerleri olan şehvetin, tembelliğin, aşırı uyku ve bağımlılıkların şerrinden kurtulup; sıhate, keskin bir zekâyâ, tevâzuya ve orucun en önemli kazanımı olan ma'rifetullah'a ve kalbin hakikatlere açık hale gelmesine vesile olmuşlardır.

Orucun feyiz ve bereketine inanmış insanın eda edeceği makbul bir oruç, Allah'ın hoşnutluğuna vesile olacağına göre, beklenen bu amacın gerçekleşmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bu nedenle oruç ibadetinin ecrinden mahrum edecek davranışlardan uzak durulması gerekmektedir. Efendimiz (s.a.v), *"Kim oruçlu iken yalan konuşmaktan, çirkin, kötü tutum ve davranışlardan vazgeçmezse, bilsin ki Allah'ın, onun yemesini ve içmesini terk etmesine ihtiyacı yoktur"* buyurmak suretiyle, hakikî orucun hangi surette olması gerektiğini haber vermiştir. Oruç, kalp, rûh, akıl ve nefis dâhil, bütün âzalara oruç tutturmak ve bu vesile ile insan-ı kâmil vasfını yakalayabilmektir. Ayrıca bu tanım, tasavvuf ehlinin tavsif ettiği orucun da tanımıdır.

Kişi, Cibril hadisinde ifade edildiği gibi Allah'ı görüyormuşçasına ve Allah'ın da onu gördüğüne inanarak ihsan şuuruyla orucunu tutarsa, davranışlarını kontrol eder hale gelir. Böylece hata etmekten ve günah işlemekten kaygı duyar. Bu vesile ile düşüncede, duyguda ve eylemde hep

güzele yönelir, hata ve günah işlememe adına duyduğu kaygı ve hassasiyet, onu orucun amacı olan takvâya yönlendirir. Takvâ ise, kulu hem hidayete hem de en üstün dereceye ulaştırır. Ayrıca orucun, vicâ' etkisi sayesinde kişinin şehvetlerini yenmeye muvaffak olması ve kulu takvâya yönlendirmesi orucun kötülöklere karşı kalkan olma vasfının önemini ortaya koyar.

Sûfiler, nefsin isteklerini kırmanın, buna mukabil rûhun ve kalbin üstünlüğü kurmanın, ancak oruç, açlık ve riyâzet ile mümkün olabileceğini ifade etmektedirler. Nefsi terbiye etmenin zorluğuna binaen nefis ile mücadele "Cihad-ı Ekber" kabul edilmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.) pek zorlu geçen Tebük Gazvesinden dönüşlerinde ashabına, "*Şimdi küçük cihat'dan büyük cihada dönüyoruz*" buyurmuşlardır. Nefs üzerindeki yapıcı etkisi dolayısıyla oruç, Cihadı-ı Ekber'de kula en büyük katkıyı sağlamaktadır. Araştırmamızda ulaşılan sonuca göre tasavvûfi klasik eserler, orucun nefis üzerinde yapıcı etkisi bulunduğunu ittifakla ortaya koymaktadırlar. Bundan dolayı orucun Cihadı-ı Ekber'de kula en büyük katkıyı sağlayacağı söylenebilir.

Emredilen orucun ifade ettiği mâna, sadece iştâhı ve şehveti dizginlemek değildir. Tasavvuf ilminin tavsif ettiği oruç, fikhî şartları yerine getirdikten sonra, menhiyattan uzaklaşıp, âzaların hepsini kalp ile Allah'ın razı olacağı fillerle meşgul etmektir. Bütün âzalara tutturulan oruç aynı zamanda kalbi de mâsivadan koparmayı hedefler. Çünkü dil, göz, kulak, mide, el, ayak ve avret mahalli oruç sayesinde ıslâh edilince kalbin ve rûhun ıslâhında mesafe alınmış olur.

Susmayı kalbin salah yollarından bir yol olarak benimseyen sûfilerin dile oruç tutturmalarındaki maksat, dilin âfet ve tehlikelerinden kurtulmaktır. Oruç tutarak kulların şerrinden salim olmanın, dili ıslâh etmek ile mümkün olduğunu belirten sûfilerin, dili korumak ve âfetlerinden sakınmak için terimleştirdikleri ve riyâzette uyguladıkları, killet-i kelâm, samt ve sükûtu kalbin salâh yollarından bir yol olarak benimsedikleri bilinmektedir. Yalanın ve gıybetin orucu bozduğuna dair uyarıları hassasiyetle dikkate alan sûfiler, orucun hakikatini imsâk (tutmak) olarak tarif etmiş ve oruç tutmanın hakikatlerinden birinin de oruç tutturmak suretiyle dile sahip çıkmak olduğunu belirtmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen, Hz. Meryem ve Hz. Zekeriyâ'nın tuttuğu

susma orucunun bu tür oruç olduğu gerçeği, orucun sadece gıdadan ve şehvetten uzak durmaktan ibaret olmadığını ortaya koymaktadır.

Sûfilere göre, gözlere oruç tutturmadaki maksat, harama bakmaktan alıkoymaktır. Gözler, rûhanî kalp aynasını temsil eder. Bu nedenle göz neye bakarsa kalp onu kaydeder. Gözler bedenin dünyaya açılan penceresi olması hasebiyle yanlış yerlerde ve kusur arama gayretinde kullanılmamalı ve sû-i nazardan muhâfaza edilmelidir. Bu nedenle kişi oruçlu iken gözlerine hâkim olmalı ve kalbin kirlenmesine vesile olabilecek her manzaradan gözün uzak tutulması mânasında gözlere oruç tutturulmalıdır.

Kulak, dedikodu ve gybet dinlememelidir. En önemlisi kulağa kötü şeyleri dinletip şehvetin harekete geçmesine, rûhun ve kalbin kirlenmesine sebep olabilecek fiillerden kaçınılmalıdır. Midneyi aç bırakıp oruç tutturduktan sonra, haram ve şüpheli lokmalardan batnı koruyup oruç tutturmak oruca anlam katar. Çünkü oruç, nefsi terbiye eden en önemli unsurların başında yer alır. Aşırı yemek yemenin tembellik ve uykuya insanı müptelâ ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, nebevî kural gereği iftar ettikten sonra bile midenin üç bölünüp vücûdu rahatlatma cihetine gidilerek mideye oruç tutturmanın farklı boyutu gözden kaçırılmamalıdır.

El ve ayaklarımız Allah'ın çizdiği sınırlarda hareket etmeli kulu isyana götürecekle yerlere gitmeyecek şekilde oruçtan nasibini almalı, yanlış adımlardan korunmalıdır. Kişi Allah'ın çizdiği sınırlarda şehevî isteklerini dizginleyerek, kendine hâkim olmalı ve orucun şehevî duyguları zayıflattığı bilinci ile hareket edip, şehevî duygularına mağlup olmama adına, meşru dâire dışındaki cinsel arzu ve isteklere oruç tutturmalıdır. Bütün organlarına oruç tutturmayı başaramayan kimse, şeklen oruç tutsa da hakîkî mânada özünü yakalayamamıştır. Böylece hem oruç ibadetinin manevî kazanımlarından hem de orucun hikmetlerinden uzaklaşmış olur. Hz. Peygamber'in "*Nice oruç tutanlar vardır ki, oruçtan onlara kalan sadece açlık ve susuzluktur*" hadîs-i şerifi de bu gerçeği vurgular.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. “Mevlânânın İbadet Anlayışı/Mevlânâ’nın İbadeti Mâna ve Şekil Bütünlüğü İçerisinde Ele Alması” Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu. s, 9-19, Konya: 2007.
- Adanır, Sultan. *İlk Dönem Süfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bil. Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî*. I-IX, Beyrut: Dâr İbn Kesir, 1423/2002.
- Cumbur, Müjgan. *Mevlânâ ve Oruç Ayı*, I. Milletler Arası Mevlânâ Kongresi, s, 131-140. Konya:1987.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. *İbnü'l-Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları*. 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları. 2015.
- Çağrıncı, Mustafa. “Gazâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIII/530-534. TDV Yayınları, İstanbul: 1996.
- Demirci, Mehmet. *İbadetlerin İç Anlamı*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergi, sy, 3, s, 9–30, Ankara: 2000,
- Deylemi, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevs el-Ahbâr*, I-V, 1. Baskı, thk. Fevvez, Ahmed ve M. Mu'tasimbillâh el-Bağdadi, Beyrut: Dâr Kütübü'l Arâbi. 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. El Eş'as es-Sicistânî, “*Sünen ebi Dâvud*” I-III, thk. Muhammed Abdulaziz el Halidi, Beyrut: Dâr Kütübü'l İlmiyye, 1996.
- el-Afifi, Ebû'l-Ala, *İbnü'l-Arabî ile İlgili Araştırma Serüvenim*, çeviri, Abdullah Kartal, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, SY, 9, s, 701-706, Bursa: 2000.
- el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerim. *Letâifü'l-işârât*. I-IV, haz. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut: Dâr Kütübü'l İlmiyye, 1971.
- . *er-Risâletü'l Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, Kahire, Dârü'l Şa'b, 1989.
- el-Mâverdi, Ebû'l-Hasan. *Edebü'd-Dünya ved-Dîn*, nşr. Mustafa es Sekka, Beyrut, Dâr Kütübü'l-İlmiyye, 1978.
- el-Mekkî, Ebû Talib. *Kütü'l-kulûb*, I-III, 1. Baskı, thk. M. İbrahim, Muhammed el-Rıdvânî, Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 2001.

- en-Nişâbü'rî, Hâkim. *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*. I-V thk. Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi, Kahire: Dar'ul-Harameyn, 1997.
- Gazâlî, Ebu Hamid M. b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Çev. Ahmet, Serdaroğlu. I-IV, İst.: Akçağ Yayınları, 1992.
- Göktaş, Vahit. *İlk dönem Müellif Süfilerin'den Kelâbâzi'nin Oruçla İlgili Yorumları*. Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 107-117. İstanbul: 2012.
- Gürer, Dilaver. *İbn-i Arabî'de Din ve İbadet*. I. bs. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2002.
- Heysemî. *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-fevâid*. I-XX, terc, Hasan Yıldız, vd. İstanbul: Ocak Yayınları, 2015.
- Hücvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî. *Keşfu'l-mahcûb*. I-II, thk. Es'ad Abdülhadi Kandil. Kahire: el Mecisi'l Â'la li's-Sekâfe. 2007.
- . *Keşfu'l mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. 5. Baskı, Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2016.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekir Muhyiddin Muhammed b. Ali. *Fusûsu'l-hikem*. Tercüme ve Şerhi, I-IV, Çev. A. Avni Konuk, Haz., Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.
- . *el-Fütûhâtü'l Mekkiyye*. I-IX, thk. Ahmet Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Manzur, M. b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânu'l-Arab*. I-VI. Beyrut: Dâru'l-ihyâi't-Türâsü'l Arabî, 1997.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el Buhâri. *Kitabü't tearruf li mezhebi ehli't tasavvuf*. 2. bs. haz. Arthur J. Arberry, Kahire: Mektebetü Hanci, 1994.
- . *Bahru'l-fevâid (el-Meşhur bi-Maâni'l-ahbâr)*, I-II, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferid el-Meziydiy, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye. 1999.
- Mevlânâ, Celâleddin er-Rûmî. *Mesnevi ve Şerhi*, I-VI, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1989.
- . *Dîvan-ı Kebîr*. I-VII, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Muhâsibî, Hâris. *er-Ri'âye li-ḥuḳûḳillâh*. I-II, çev. A. Hakîm Yüce, İstanbul. Işık Yayınları. 2005.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en Nisaburi. *Sahih-i Müslim*. I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrut: Dâr Kütübü'l İlmiyye, 1991.
- Öteleş, Zeliha. *Kelâbâzi'nin Bahru'l-Fevâid/Meâni'l Ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Dergisi, 2017.
- Saklan, Bilal. "Ebû Tâlib el-Mekkî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C, X, S, 239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Serrâc, Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî. "*El-Lüma*" thk. Abdulhalim Mahmud, Taha A. Bâki Surur, Kahire: Dâr Kütübü'l Hadis, 1960.
- Sühreverdi, Şihâbüddin. "*Avârifü'l Maârif*" I-II, thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, Kahire: Dâr el-Maârif, 2000.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed. *El-Câmiü's Sahih* I-VI, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Türk, İdris. (2009). "*Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerim İç Anlamı*" Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üni, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri. Ana Bilim Dalı.
- Uludağ, Süleyman. "Kelâbâzi, M. b. İbrahim" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C, XXV, s.,192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- ". "*el-Lüma*" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVII/258-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- ". İbnü'l-Arabî, Ankara: T.D.V Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII/40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.